

PÄR SANDIN

Jungfrun och älskaren – ett erotiskt möte mellan Grekland och Orienten

*The Virgin and her Lover
Fragments of an Ancient
Greek Novel and a Persian
Epic Poem*

Thomas Hägg och Bo Utas
Leiden 2003 (Brill Studies
in Middle Eastern literatures,
30)

För en konnäsör av fragmentarisk litteratur, försvunna böcker och obkyra litterära traditioners vandringar och förvandlingar i svunna, dunkelomhöljda tider i Orienten – d.v. s. för oss romantiker – utgör denna bok inget mindre än manna från himlen. Det är förvisso hård vetenskap, populariserad bara så långt att dess resultat blir tillgängliga på en rimlig nivå för arbetare inom flera skilda humanistiska discipliner – det rör sig om ett filologiskt tvärvetenskapligt projekt mellan de lärda disciplinerna orientalistik (iranistik) och klassisk filologi (grekiska) – men den jämkning av förutsatta bas-kunskaper som detta innebär gör boken njutbar även för den allmänt bildningstörstande läsaren. Njutbar i stycken och portioner, skall tilläggas, ty författarna – heder och ära åt dem – har inte gjort avkall på den nödvändiga filologiska grundapparaten, bland annat i form av noggranna beskriv-

ningar av texternas materiella grund i handskrifter, papyrusfragment, krukskärvor och golvmosaiker(!). Även i andra stycken kan en del utredande resonemang förefalla i torraste laget för nöjesläsaren, men där är ständigt rikligt med guld och pärlor utströdda i det mjuka akademiska dammet.

Två svenska professorer, orientalisten eller mer korrekt iranisten Bo Utas (Uppsala) och den landsflyktige klassiske filologen eller mer korrekt grecisten Thomas Hägg (Bergen) diskuterade över en kaffe i Uppsala i början av åttiotalet den grekiska litteraturens fortlevnad i den muslimska världen, i synnerhet frågan om huruvida Häggs specialitet, den antika kärleks- och äventyrsromanen, i någon form kunde ha haft spridning i Orienten. Utas råkade äga en bok utgiven på sextioalet, en edition av en handfull längre fragment av en persisk episk dikt från ca 1000 e. Kr., vilken av någon anledning utspelade sig i heden tid i den grekiska övärlden. Editionen innehöll till och med en karta över den exotiska skådeplatsen. Så ledde, som ibland förr i tiden kunde ske, det akademiska fikapratet till någonting värdefullt. Den persiska dikten visade sig nämligen vara baserad på den än mer fragmentariskt

bevarade grekiska romanen *Metiochos och Parthenope* (av okänd författare, troligen från första århundradet f. Kr.).

Tjugo år efter detta lyckosamma möte publiceras äntligen denna bok, *The Virgin and her Lover: Fragments of an Ancient Greek Novel and a Persian Epic Poem*. Förutom de bevarade fragmenten med engelska översättningar av romanen om Metiochos och Parthenope på grekiska och dikten *Vamiq u 'Adhra*, ”Älskaren och Jungfrun”, på persiska, diverse testimonier om berättelsen ur sekundära persiska, arabiska och grekiska källor, samt ett ambitiöst försök att rekonstruera den ursprungliga berättelsens huvuddrag, bjuds vi i professorernas bok på en rafflande historia om en historia: berättelsen om en grekisk roman från romersk tid och dess öden och äventyr i Orientens riken.

Originalromanen har alltså gått förlorad, utöver fem papyrusfragment och en *ostrakon* (krukskärva med påskrivna text) vilka publicerats de senaste dryga hundra åren. Sitt slutgiltiga försvinnande till trots tycks berättelsen ha varit populär under antiken, i synnerhet i romarrikets östra delar, och som författarna kan visa levde den vidare i ett antal förunderliga metamorfoser,

bland annat som en pantomim i syriska Antiocheia, omnämnd av Lukianos av Samosata; en kristen helgonlegend bevarad på arabiska; det nämnda persiska dikteposet (som gett föreliggande bok dess titel); en turkottomansk fullständig omdiktning av detta persiska epos med omkastande av hjälten och hjältinnans roll; samt i modern tid fristående romantiska versomdiktningar av delar av den turkiska versionen av den berömda österrikiske orientalisterna Joseph von Hammer-Purgstall (1774–1856). Den röda tråd som sammanbinder dessa skepnader klarläggs och följs stringent av Hägg och Utas.

Ursprungsromanen har historisk bakgrund och är möjligen inspirerad av några passager ur Herodotos, där dess karaktärens historiska öden beskrivs. I korthet och i stora drag, och med reservation för allehanda osäkerhetsfaktorer, verkar berättelsen ha löpt ungefär som följer (det följande är baserat på Utas' och Häggs rekonstruktion i kap. 5, s. 213–50). Metiochos, son av Militades, härskaren över det thrakiska Chersonesos, hamnar i onåd hos sin far på grund av sin styvmors ränker. Han bestämmer sig för att gå i landsflykt till Samos, där Polykrates, en släkting, härskar. Väl i land, vid Samos' Heratempel, möter han Polykrates' dotter Parthenope och dennas mor. Ungdomarna drabbas av omedelbar, oåterkallerlig kärlek till varandra.

De umgås vid Polykrates

hov, bland annat vid ett symposium, där de får diskutera Eros' filosofiska aspekter. Diverse hovintriger: ska de få varandra eller ej? Slutligen verkar det som om bröllop är förestående. Men ett antal drastiska hinder uppstår: Parthenopes mor dör, och hennes far ändrar sig möjligen angående bröllopet. Därefter är skeendet dunkelt. Polykrates drar ut i krig och blir troligen dräpt, och hans sekreterare Maiandros tar över makten på Samos. Denne fängslar ungdomarna, ty han åtrår Parthenope. Men kriget kommer till Samos, och vi har bevarade scener där båda ungdomarna slåss tappert i strid, troligtvis ovetande om varandra.

Parthenope tas till fånga och förs österut för att säljas som slav. Hon "driver runt" (*plane*) i österns länder. Darius (I), shahen av Persien, förälskar sig i henne, erbjuder henne kungariket, men hon älskar fortfarande Metiochos. Hon inser emellertid att detta är ett erbjudande det inte går att tacka nej till. Hon försöker begå självmord, eller fejkar kanske snarare sin död. Shahen har lovat henne att hon ska få begravas i väst, så hennes livlösa kropp förs västerut, där hon åter vaknar till liv.

Detaljerna rörande Parthenopes "omkringdrivande" både före och efter Darius-incidenten är oklara, men ett huvudmotiv tycks ha varit hennes bevarande av sin jungfrudom, "trots att hon hamnade under flera mäns makt" som en grekisk kommentator beskriver

det. Hon hamnar i Phrygien, i Rhegion, på Kerkyra och i Kampanien i Italien. Hon flyr från sina "traffickers" men blir åter förslavad, hamnar under diverse mäns makt, goda, onda och fula, bland annat hos den sexige pirathövdingen och antihjälten Vadanush eller Dayanush (Danaos?). Slutligen hamnar hon hos den grekiske köpmannen Hiranqalis (Heraklias?) som en del av hans last av sjuttio slavinnor. Efter att ha hört hennes sorgliga historia, samt om hennes förnåma härkomst, lovar han att återförena henne med hennes älskade.

Vad Metiochos har för sig under tiden är än mer dunkelt, men ack, vissa källor tyder på att han gifter sig med en persiska! Detta är faktiskt fallet med hans historiske förebild, Militades' son, om vilket bland annat Herodotos berättar. Men det finns även en källa som beskriver hur han slår ihjäl sin svärfar. I vilket fall tycks Parthenope ha varit romanens huvudperson – möjligen gick den i själva verket allra tidigast endast under titeln *Parthenope* (Hägg & Utas s. 1, text för n. 1).

Det hela verkar ha slutat på Samos, men vi vet inte riktigt om slutet blev lyckligt eller tragiskt. Polykrates' bror Syloson har tagit makten, en inte oäven härskare, men enligt en dröm i början av romanen är det ödesbestämt att Parthenope ska härskas efter sin far. Möjligen återförenas hon med sin Metiochos och de återtar tillsammans med

våld den rättmätiga makten (de stridsscener som beskrivs tidigare kan i så fall höra hit). Å andra sidan finns det indicier som möjligen kan tyda på att Parthenope behåller sin jungfrudom livet ut, så kanske dör hon och Metiochos båda på Samos, kanske i eld, och får varandra först i livet efter detta.

Boken inleds med en forskningsöversikt, en redogörelse för den vetenskapliga frontens läge. Den består av tre delar, dels studiet av den grekiska romanen, dels studiet av det persiska verseposet, och slutligen sammanlänkandet av de båda lärda traditionerna. Den grekiska forskningshistorien är å sin sida en rätt torr redogörelse för tyska filologers noggranna pusselläggande med papyrusfragment och komparativa motivstudier: Krebs, Kaibel, Robert, Rodhe, Schubart, Zimmermann et al. – de gamla konservativa filologer vilka Camille Paglia otippat hyllade som förebilder och ärans män i förordet till sin essäsamling *Vamps and Tramps* (Random House, 1994) – kommer slutligen fram till att om man pusslar ihop tre berlinska papyrer på rätt sätt så får man något som liknar en sammanhängande historia, med karaktärer som omnämns både här och där i senare grekiska källor, och som med säkerhet var huvudpersonerna i en grekisk roman, sannolikt från första århundradet f. Kr.

Den orientalistiska sidan av forskningshistorien är intressantare, och brokigare: här

kämpar tyskarna om lagrarna med ryssar, iranier, turkar och pakistanier. Det avgörande bidraget gjordes av den pakistanske forskaren Mohammad Shafi, som omkring 1950 fann delar av en handskrift till ett poem av den ghaznavidiske hovpoeten Abu'l-Qasim 'Unsurī (ca 970–1040), använda som stabilisator i bindningen till ett teologiskt verk (paralleller saknas inte från den grekiska och latinska filologin!). Dikten, *Vamiq u 'Adhra*, "Älskaren och Jungfrun", var känd till namnet sedan tidigare, och medeltida persiska krönikörer kunde till och med upplysa om att den utspelade sig i det antika Grekland (*yunan-zamin*) och ville placera handlingen i Alexander den stores och Darius' III tid (den makedonske erövraren och den siste akenidiske shahen ansågs för övrigt som halvbröder i den nationella persiska historietraditionen). I likhet med 'Unsurī's övriga större diktverk hade detta tidigt gått förlorat. Shafi arbetade fram till sin död på en edition, vilken slutligen gavs ut postumt av hans son 1967. Redan 1972 föreslog faktiskt den ryske forskaren V. A. Sakhranov i en artikel att 'Unsurī's *Vamiq u 'Adhra* kunde vara baserad på den grekiska romanen *Metiochos och Parthenope*, till våra professorers förtret, måhända, då de trots att de ärligen redovisar Sakhranovs åsikt inte säger sig ha kunnat få tag på hans publikation (s. 15, n. 33).

Den islamska världens översättande av grekisk fack-

litteratur och filosofi är välkänd – i synnerhet medicinsk och filosofisk litteratur föreligger i riklig mängd i framför allt arabiska översättningar. Skönlitteraturen verkar ha varit av mindre intresse; det kulturellt specifika och irrationella som alltid ger doft och färg åt skönlitterära verk är förstås mer svåröverförbart än det rena förnuftets kontextlösa frukter. Borges' berättelse om Averroës' mödor med de grekiska begreppen "tragedi" och "komedi" är välkänd!¹ Hägg och Utas hävdar också (s. 10) att "vissa berättelser, i synnerhet kärlekshistorier, var främmande för det islamska etos som snart kom att dominera även litterära företag". Detta är förstås en sanning med modifikation: enligt författarnas egen uppgift uppvisar den islamska världen åtminstone femton dikter med titeln *Vamiq u 'Adhra*, "Älskaren och jungfrun", till synes mestadels fristående skapelser. Men moralen blev strängare med tiden; så berättar Hägg och Utas till exempel (s. 206) om ett knep man tog till i den senare muslimska världen för att kunna skapa kärleksromaner utan att hjältinnan bryter mot sedlighet och dekorum. Hon blir nämligen kär i hjälten utan att ens ha träffat honom, genom att se ett porträtt och genom att höra om hans ryktbarhet (ett förutskickande av synnerligen moderna processer). Detta knep användes i den turkiska omdiktning av *Vamiq u 'Adhra* som gjordes av den ottomanska poeten

och dervischen Lami'i Chelebi alias Mahmud Lami'i av Bursa (1472–1532).²

'Adhra, eller Parthenope, är å andra sidan en hjältinna så långt från sedlighet och dekorum som nära på tänkas kan. I verseposets början beskrivs hennes föräldrars bröllop, hennes koncipiering, födsel och uppväxt. Hon är ett riktigt underbarn, lär sig gå vid sju månader, tala vid tio månader och studerar vid två års ålder (vers 27–28). Hon lär sig astronomi vid sju års ålder (29) men slår senare in på en mer fysisk bana: polo och bollspel, pil och båge (31). Hon blir den främsta krigaren i kungariket (32):

Med sitt spjut rubbade
hon berget från dess
plats; med sin pil ge-
nomborrade hon stål.³

Polykrates gör henne till överbefälhavare i sin här (38–39). När de unga älskande träffas för första gången är det *hon* som först tilltalar *honom* (88–92):

'Adhra höll blicken fäst
vid Vamiq;
hon såg en kung värdig
en tron och spira. De
båda ungdomarnas hjär-
tan började sjuda; det
var som om allt förnuft
lämnat deras själar. Ur
en blick skall all om-
störtelse resas, kärlekens
skarpa eld gå in i sinnet.

Så sade 'Adhra: "O du
sköna anlete, med sådan
upphöjd gestalt, sådan
färg och doft! Berätta
genast för mig om din
härkomst; förklara för
oss ditt tillstånd och
dina omständigheter!"

Vi får axla glädjedödarens grå mantel och hävda, att detta under av feminism nog var fråga om en sagans licens och historisk exotism redan i romanens ursprungsversion. Romanen utspelar sig inte på Alexanders tid, som den persiske krönikören antog, utan i Greklands arkaiska era; den tar sin början vid envåldshärskaren Polykrates' hov på ön Samos på femhundratalet f.Kr. (Polykrates härskade omkring 535–522). Redan för ursprungsförfattaren ett halvt årtusende efter Polykrates hörde denna miljö till mytens rike, likt ett kung Arthurs hov för en medeltida bard. En frimodig och högt bildad sköldmö hörde till den grekiska sagans land på samma sätt som den självständiga besvärjerskan Morgana till Arthursagan.

Liksom vid Arthurs hov saknas inte färgstarka personer på Samos, och osannolikt nog har flera av dessa överförts till det persiska verseposet med namn och allt – låt vara att namnen har förvanskats i manuskripttraditionen. Polykrates blir på arabiska och persiska Fuluqrat, och vid hans hov förekommer tidens stora män (144–45):

Där fanns en enastående
lörd
som brukade sitta sam-
man med Fuluqrat, En
erfaren man, Nakhminus
hans namn, vars hand var
kysst av kunskap.

Nakhminus (rekonstruerad form, förvrängd i manuskripttraditionen) är ingen mindre än filosofen Anaximenes från Miletos (ca 570–526 f.Kr.). Hans genomträngande blick och kloka strategi avslöjar i verseposet den kärlek som de älskande försöker hålla dold. Senare dyker även en poet upp (181–84):

Fuluqrat hade en bard,
högt prisad i varje land,
En erfaren man vars
namn var Ifuqus, som
bragte ljudet av näk-
tergalen på skam. Han
hade studerat musikens
konst; han hade närt sitt
rena hjärta med kun-
skap. I Iran och Rum
och Hindustan berät-
tade man goda ting om
honom.

Denne Ifuqus (rekonstruerad form) är förstås ingen annan än Ibykos från Rhegion, efter Sapfo den kanske främste grekiske kärlekslyrikern genom tiderna, att döma av de få verser som finns bevarade av hans hand.

Den konstnärliga avsikten med den persiska versbearbetningen av *Metiochos och*

Parthenope tycks sålunda närmast ha varit ett slags exotism, kanske till och med "occidentalromantik". Kanske var 'Unsuri en i raden av de entusiaster och längtansfulla svärmare som sökt överbrygga avgrunden mellan öst och väst, som eftersträvat den *östvästliga diwanen*. Ibn 'Arabi (*Doctor Maximus*), Averroës, T. E. Lawrence, Cyrus Atabay, Gunnar Ekelöf, Eric Hermelin, Frithiof Schuon och René Guénon är några andra.

Den som är en smula bekant med *sophia perennis* – kanske, liksom undertecknad, genom bland annat Ashk Dahléns och Mohamed Omars (åter)introduktionsarbete på svensk kulturjord – vet, att islamsk filosofi och teologi inte nödvändigtvis har samma neurotiska förhållande till tidig religion som den kristna teologin ibland kan uppvisa. 'Unsuris versepos ger fina exempel på detta. Som vi har sett utspelar sig berättelsen uttryckligen i det hedniska Grekland, men hjälten Vamiq och andra åkallar inte desto mindre "världens Skapare" (vers 102, 180, 199), "Gud" (180, 376), och "den Allsmäktige" (200, 261). De hedniska gudarna och templen omtalas utan omsvep som "(av)gudabilder" och "(av)gudabild-hus" (*but, but-khanah*: 5, 77, 79, 82, 86, 113), men också utan fördömande eller moraliserande ton: Vamiqs bäste vän och reskamrat Tufan (grek. Theophanes) ber i det berömda Heratemplet på Samos, när han förstår att kärlekens grymma pilar fast-

naglat vännen (113–15):

När Tufan insåg den fördolda hemligheten, gick han strax upp till gudabilden och vördade den. Han sade: "O du som är min vägvisare, beskydda detta rike och dess tron! Bevara visheten och klokheten och livet hos denna unga främling med ett krossat hjärta!"

Ett särskilt djärvt och suggestivt exempel på hednisk-islamsk synkretism finner vi i beskrivningen av poeten Ibykos, som vi tidigare såg förekommer i dikten (188–89):

Ty genom honom slog blommor ut på lyckans gren, Diyanus' sånger och den hemliga musiken. Vet, att Diyanus är ett namn på Harut! Kalla honom på grekiska Diyanus!

Diyanus är förstas en persifiering eller arabisering av Dionysos, vinets och den dithyrambiska lyrikens store gud. Den lärde 'Unsuri infogar en pedagogisk vers för att förklara den hedniska gudens omnämnande, och är djärv nog att identifiera honom med den fallne ängeln Harut, han som känner konster förbjudna för människan (se *Encyclo-*

pedia of Islam s.v. Harut wa-Marut).

Den grekiska romanens öden och äventyr i Orienten är en parallell till hjältinnans egna, även om romanen, till skillnad från *Parthenope* själv, knappast kan sägas ha bevarat sin oskuld på färden. Man kunde om man ville på "post-strukturalistiskt" (?) maner à la Engdahl och Svenbro se den grekiska romanen som "jungfrun", och den orientaliska traditionen som "älskaren" – och de brokiga om-diktningarna som deras vilda bastarder. Men den typen av retorik ägnar vi oss inte åt annat än som ren pastisch.

Författarna beskriver romanens metamorfoser ingående i kap. 4, "Transformations of the text". Efter 'Unsuri föreligger en stor mängd dikter och berättelser kända under titeln *Vamiq u 'Adhra* från österns riken, från Turkiet till Indien, på tillhörande diverse språk. Till största delen verkar de vara fristående skapelser, med endast titeln gemensamt, även om en och annan intressant parallell noteras. Författarna har dock inte haft möjlighet att undersöka alla dessa versioner och ta reda på i vilken utsträckning de är baserade på eller har hämtat inspiration från 'Unsuri, en uppgift för framtida orientalisterna måhända.

Som vi antytt är *The Virgin and her Lover* knappast någon nöjesläsning man slukar från pärm till pärm, snarare är det ett praktverk att bläddra i och lära av i stycken och portioner.

För undertecknad gav boken de allra första tunna lärospånen i Främre Orientens litteratur och litteraturhistoria, där kunskaperna tidigare sträckte sig till *Tusen och en Natt*, *Alkemins blå eld*, samt Ekelöfs, Cyrus Atabays och Mohamed Omars poesi.

Apropå praktverk är priset, som vanligt när det gäller akademisk litteratur, synnerligen praktfullt: 90 euro går boken på vid beställning från förlaget.

Angående den grekiska filologin, mitt eget expertisområde, är det intressant att notera, att studiet åtminstone i Sverige under senare år har blivit alltmer öst-orienterat,

med tonvikten lagd vid bysantinologi. Det kan hävdas att man därmed återknyter till ämnets rötter; grekiskan introducerades på 1600-talet vid de teologiska fakulteterna såsom tillhörande avdelningen "orientaliska språk" och fördes inte förrän nyklassicismens era över till det så kallade "klassiska" facket. När nu makthavarna en gång för alla tycks ha beslutat sig för att avskaffa det onyttiga och subversiva studiet av klassiska språk i Sverige, kanske vi grecister med lite list kan lirka oss in hos inte bara de teologiska institutionerna, utan även hos iranister, arabister och andra orientalister,

demonstrativt viftande med böcker som denna.

1) "La busca de Averroes" ("Averroës' sökande") ur novellsamlingen *El Aleph* (1949).

2) Lami'is biografiska data är synnerligen förvirrat presenterade i professorernas bok: på s. 19 är hans version gjord på sextonhundratalet; på s. 204 är Lami'is dödsdatum satt till *anno Hijra 1532 = 2154 e.Kr.(!)*.

3) Citaten ur *Vamiq u 'Adhra* utgörs av mina översättningar från *Bo Utas' engelska d:o*.